

Joanna Szady*

„Niestety, na Murmań spóźniłem się...”

**Kulisy początków działalności społecznej doktora Józefa Jakóbkiewicza
(1892–1953)**

‘Unfortunately, I Was Late for Murmań...’

**Behind the Scenes of Dr Józef Jakóbkiewicz’s Early Social Activity
(1892–1953)**

Abstract: The article describes a key moment in the life of Józef Jakóbkiewicz, a doctor and a scout and social activist, which was fundamental to his fate and professional activity. Because of the ‘Murmansk episode’ in 1918, when Jakóbkiewicz changed his route while escaping from Soviet Russia, he turned to caring and educational activities. Having completed his military service during World War I and worked as a doctor in Siberia, Jakóbkiewicz became involved in a campaign from 1919 to 1923 aimed at transporting Siberian children to Poland. He also helped children from Siberia after returning to the country and then resumed his medical career in the second half of the 1920s. The biographical thread described in this article focuses on the early stage of his life, preceding his achievements in helping children in the interwar period, which are known from the literature on the subject. The biographical materials used in this text were obtained from the resources of the Archives of the University of Warsaw and the Main Medical Library. The article describes the background of historical events and the socio-political situation, an understanding of which is crucial for presenting Jakóbkiewicz’s diverse life path.

Keywords: Józef Jakóbkiewicz, Murmansk, Polish Rescue Committee in Vladivostok, Educational Centre for Siberian Children in Wejherowo.

* Joanna Szady (ORCID: 0000-0002-6871-5315) – dr hab., adiunkt w Katedrze Źródłoznawstwa, Archiwistyki i Dydaktyki Historii w Instytucie Historii na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II, kontakt: joanna.szady@kul.pl.

Droga do wojskowej służby sanitarnej

Józef Jakóbkiewicz urodził się 16 marca 1892 r. w Permie nad rzeką Kamą (Ural) w rodzinie o silnych tradycjach patriotycznych. W literaturze utrwalili się poglądy, że był synem zesłańcy styczniowego Jana i Marii z domu Suryn¹. Z notatki biograficznej przechowywanej w zbiorach Głównej Biblioteki Lekarskiej wiadomo, że Józef Jakóbkiewicz to „syn inżyniera-technologa Jana Jakóbkiewicza², gorącego patrioty i działacza zesłanego na Ural w czasie ucisku carskiego”³. Rozwojowi intelektualnemu młodego Józefa i obyciu w zakresie kultury sprzyjały atmosfera domu rodzinnego i dbałość rodziców o edukację. Niewątpliwie, po matce, pochodzącej z zamożnej rodziny ziemiańskiej, zawdzięczał umiejętność gry na pianinie, śpiewu oraz posługiwanie się językiem francuskim⁴. Opanowanie języka greckiego i łacińskiego – nauce w gimnazjum klasycznym w Smoleńsku. Józef posługiwał się poza tym językiem rosyjskim oraz angielskim, przyswoił też sobie podstawy języka japońskiego⁵. W domu rodziny Jakóbkiewiczów dużą wagę przywiązywano do edukacji czwórki dzieci⁶, spośród których Józef wybrał studia medyczne. W okresie nauki, zgłębiając wiedzę lekarską, interesował się jeszcze literaturą i sztuką, obracał w szerokich

- 1 Por. A. Ruta, *Jakóbkiewicz Józef (1892–1953)*, w: *Harcerski słownik biograficzny*, red. J. Wojtycza, t. 3, Warszawa 2012, s. 83; W. Theiss, *Józef Jakóbkiewicz (1892–1953)*, „Harcerstwo”, 28 (1986) nr 7(318), s. 35; tenże, *J. Jakóbkiewicz (1892–1953)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 29 (1986) nr 3 (113), s. 321.
- 2 Jan Jakóbkiewicz (ok. 1840–1938), ślub z Marią Suryn (1853–1934) prawdopodobnie ok. 1870; Maria Suryn (Jakóbkiewicz) ~1853–1934, <https://wielcy.pl/nekrologia/205153>, dostęp: 23.06.2023; Jan Jakóbkiewicz, <http://www.sejm-wielki.pl/b/n.211352>, dostęp: 23.06.2023.
- 3 Główna Biblioteka Lekarska (dalej: GBL), Materiały Józefa Jakóbkiewicza (dalej: MJJ), Biogram, sygn. I-188, k. 1.
- 4 Według informacji z życiorysu – naukę gimnazjalną rozpoczął w miejscowości Wiatka (ob. Kirow) nad rzeką Kamą; GBL, MJJ, Archiwum maszynopisów, Curriculum vitae, sygn. I-188, b.p.
- 5 M. Appelt, *Dr Józef Jakóbkiewicz (1892–1955)*, w: *Pod żaglami „Grażyny”. Relacje i wspomnienia*, oprac. M. Appelt, Poznań 1997, s. 229.
- 6 Brat Mirosław był prawnikiem, Czesław – inżynierem górnictwa, siostra Janina – nauczycielką języka francuskiego; W. Theiss, *J. Jakóbkiewicz (1892–1953)*, s. 322.

kręgach artystów oraz działaczy ruchu sokolskiego⁷. Wykształcenie medyczne na poziomie ośmiu semestrów uzyskał w 1915 r. na Uniwersytecie Moskiewskim⁸, po czym został powołany do wojska.

Wybuch pierwszej wojny światowej uruchomił proces wcielenia lekarzy do armii, który objął wszystkich medyków zdolnych do służby wojskowej, a także po krótkim przeszkoleniu odnosił się i do studentów medycyny ostatnich lat⁹. Decyzja mobilizacyjna i odesłanie na front – początkowo w rejon Małopolski, a następnie Rumunii – zmieniły sytuację zawodową i życiową Jakóbkiewicza. W armii rosyjskiej pełnił on od 1915 r. obowiązki lekarza frontowego. Był kolejno: ordynatorem szpitala polowego Nr 355¹⁰ IX Armii gen. Płatonu Leczickiego (1856–1921), lekarzem na oddziale chirurgicznym szpitala polowego Nr 444; zarządzał też punktem ewakuacyjnym dla kilku korpusów ww. jednostki¹¹. Jakóbkiewicz służbę wojenną odbył jako kapitan (tzw. *зауряд-врач*) w Kołomyi oraz miejscowościach rumuńskich: Piatra Neamț i Botoszanach. Na podstawie doświadczeń z tego okresu napisał studium dotyczące sposobów transportu rannych i chorych¹².

W obliczu klęsk ponoszonych przez Rosję na froncie i reakcji sił politycznych na Akt 5 listopada 1916 r., zmianie uległa również sytuacja Polaków, którzy pełni nadziei oczekiwali na rozbudowę polskich formacji wojskowych. Był

- 7 W moskiewskim środowisku sokolskim od 1906 r. działały sekcje gimnastyczne, a od 1909 r. również liczne sekcje sportowe; M. Ponczek, „Sokół” w Królestwie Polskim i w Rosji (1888–1918), w: *Zarys dziejów Sokolstwa Polskiego w latach 1867–1997*, red. E. Małolepszy, Z. Pawluczuk, Częstochowa 2001, s. 45; M. Appelt, *Dr Józef Jakóbkiewicz*, s. 229.
- 8 Archiwum Uniwersytetu Warszawskiego (dalej: AUW), Akta Józefa Jakóbkiewicza (dalej: AJJ), Podanie do Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Warszawskiego z dnia 20 grudnia 1922, sygn. WL nf-3, k. 1; tamże, Curriculum vitae, k. 2.
- 9 A. Konopka, *Bezpieczeństwo sanitarne wojsk. Polskie formacje wojskowe w Rosji (1914–1917)*, Białystok 2011, s. 71.
- 10 Według informacji zawartej w życiorysie – Nr 335. Numer ten widnieje również w wersji angielskiej życiorysu oraz w publikacji o służbie sanitarnej (tam też informacja o pracy w szpitalu zakaźnym w Kamieńcu Podolskim); GBL, MJJ, Archiwum maszynopisów, Curriculum vitae, sygn. I-188, bp.; J. Jakóbkiewicz, *Kilka spostrzeżeń dotyczących służby sanitarnej w polu na podstawie wspomnień z armji rosyjskiej*, Warszawa 1934, s. 3–4.
- 11 W. Theiss, *J. Jakóbkiewicz (1892–1953)*, s. 323.
- 12 J. Jakóbkiewicz, *Kilka spostrzeżeń*, Warszawa 1924.

to czas gwałtownego rozwoju ruchu wojskowego, organizującego życie Polaków w armii rosyjskiej, i starań o utworzenie Polskich Sił Zbrojnych. Widocznym efektem ówczesnej atmosfery stała się praca nad formowaniem od 1917 r. Dywizji Strzelców Polskich w rejonie Kijowskiego Okręgu Wojskowego¹³. Na dalszy rozwój wypadków wpłynęły wydarzenia rewolucji lutowej, w tym i swoiście pojmowany proces demokratyzacji armii, który w połączeniu z propagandą oraz hasłami antywojennymi doprowadził do anarchii w szeregach sił zbrojnych. Ten tym wydarzeniom – w ślad za tzw. Rozkazem nr 1 Piotrogradzkiej Rady Delegatów Robotniczych i Żołnierskich z marca 1917 r. – nadawały komitety żołnierskie powoływane na wszystkich szczeblach organizacyjnych wojska. Doświadczenie owych rewolucyjnych nastrojów w armii stało się także udziałem doktora Jakóbkiewicza jako delegata na zjazd lekarzy w Odessie, który został zwołany właśnie przez jeden z takich komitetów¹⁴. Jakóbkiewicz po rewolucji bolszewickiej wycofał się z armii czynnej i skupił na ukończeniu studiów medycznych.

Starania o powrót do kraju

Wiosną 1918 r. Jakóbkiewicz zdał na Uniwersytecie w Moskwie państwowy egzamin lekarski, nostryfikowany później 3 lutego 1923 r. na Uniwersytecie Warszawskim¹⁵. W tamtym czasie zadbał jeszcze o dodatkowe uprawnienia zawodowe na stanowisko lekarza powiatowego (tzw. *уездный врач*)¹⁶. Po zdaniu stosownych egzaminów, poczynił starania o wstąpienie w szeregi polskich formacji wojskowych. Decyzja ta była pokłosiem silnie rozwijającego się od wiosny 1917 r. w armii rosyjskiej ruchu wojskowych Polaków. To w ich środowisku ostatecznie przeważała frakcja na rzecz rozbudowy polskich sił zbrojnych w Rosji. W czasie czerwcowego I Ogólnego Zjazdu Wojskowych Polaków, odbywającego się w Piotrogro-

13 M. Wrzosek, *Polski czyn zbrojny podczas pierwszej wojny światowej 1914–1918*, Warszawa 1990, s. 283.

14 W. Theiss, *Józef Jakóbkiewicz (1892–1953)*, s. 36; J. K. Jacyna [J. Jakóbkiewicz], *Kołotuska. Wspomnienie z dni rewolucji rosyjskiej*, Chicago [1920], s. 12–17.

15 GBL, MJJ, Karta rejestracyjna członka Izby Lekarskiej Warszawsko-Białostockiej z 6 listopada 1935, sygn. I-188, k. 1; AUW, AJJ, Dyplom doktora medycyny, sygn. WL-Nrej 5, b.p.

16 AUW, AJJ, Curriculum vitae, sygn. WL-nf 3, k. 2.

dzie, powołano w tym celu Naczelny Polski Komitet Wojskowy (tzw. Naczpol). Formalną drogę do formowania się polskiego wojska w Rosji otworzyła z kolei Komisja Wojskowa do Formowania Oddziałów Polskich przy Rosyjskim Sztabie Generalnym¹⁷. Z szansy na dostanie się do wojska polskiego próbował też skorzystać Jakóbkiewicz. Potwierdził to w swoim życiorysie jako zarejestrowanie się w biurze gen. Jana Jacyny (1864–1930)¹⁸ w Petersburgu (w latach 1914–1924; Piotrogród) do korpusu gen. Józefa Dowbora-Muśnickiego (1867–1937)¹⁹. Z perspektywy lat wiadomo, że w stosunku do ówczesnej sytuacji była to decyzja spóźniona. Zgodnie z umową kapitulacyjną, w maju 1918 r. rozpoczęła się demobilizacja I Korpusu Polskiego²⁰. Część żołnierzy tej jednostki postanowiła więc przedostać się do sił wojskowych, przy których możliwa byłaby dalsza walka. Jedną z takich ewentualności stwarzały oddziały polskie, mające powstać w lecie 1918 r. przy wojskach koalicyjnych w Murmańsku.

W myśl ustaleń gen. Józefa Hallera, Oddział Polski zamierzano sformować w miejscowości Kola na półwyspie Murmańskim²¹. Pomimo uciążliwego dotarcia do punktu docelowego, jakim były porty na dalekiej północy, taka decyzja otwierała żołnierzom drogę do możliwego połączenia się z powstającym we Francji wojskiem polskim: „To było okno na świat – wąskie, dalekie, ale pozwalające odetchnąć świeżym po bolszewickiej stęchliźnie powiewem. To była furta, przez którą choć w marzeniach można było powrócić do kraju. Ale nade wszystko był to punkt, nad którym, obok koalicyjnych sztandarów, łopotał znak z Orłem Białym” – słowa te w pełni oddają nadzieje Polaków na powrót

17 M. Wrzosek, *Polski czyn zbrojny*, s. 317.

18 Stał na czele Komisji Wojskowej po ukonstytuowaniu się Naczpolu 10 lipca 1917; H. Bagiński, *Wojsko polskie na Wschodzie 1914–1920*, Warszawa 1921, s. 123.

19 Gen. Dowbór-Muśnicki został mianowany na dowódcę I Korpusu Polskiego w dniu 6 sierpnia 1917; A. Konopka, *Służba zdrowia I Korpusu Polskiego w Rosji (1917–1918)*, Białystok 2014, s. 22; J. Dowbór-Muśnicki, *Wspomnienia*, Warszawa 2003, s. 140; GBL, MJJ, Archiwum maszynopisów, Curriculum vitae, sygn. I-188, b.p.

20 Na wiosnę 1918 r. siły I Korpusu Polskiego miały już za sobą akcję wyłamania się ze składu rewolucyjnej armii rosyjskiej, przeciwdziałanie rozbijaniu sił korpusu po rozejmie rosyjsko-niemieckim w grudniu 1917 r., opanowanie twierdzy i miasta Bobrujsk, a następnie umowę z Niemcami określającą status korpusu w rejonie Bobrujska z lutego 1918 r., a w końcu rozformowanie jednostki po traktacie brzeskim.

21 H. Bagiński, *Wojsko Polskie na Wschodzie*, s. 444.

do kraju²². W trakcie pojawiających się różnych zawirowań, Jakóbkiewicz dołączył w Witebsku do oficerów, którzy po rozbrojeniu I Korpusu kierowali się właśnie na północ, w kierunku Murmańska, żywiąc nadzieję na przedostanie się do Armii Hallera. Marsz na północ był jednak okupiony trudem przedzierania się przez siły bolszewików, którzy bezwzględnie likwidowali żołnierzy z rozbrojonych jednostek polskich²³. Sprawę komplikowało ustalenie stałej linii frontu, przed opanowanymi przez angielski korpus interwencyjny terenami północnej Rosji. Ostatnia próba przerzutu w lipcu przez Archangielsk nie powiodła się z powodu rozbicia korpusów i aresztowań żołnierzy polskich grupujących się w Niżnym Nowogrodzie²⁴. Na temat tej sytuacji Jakóbkiewicz zapisał w swoim życiorysie ważne słowa: „na Murmań spóźniłem się i, mając odciętą drogę na Zachód, udałem się na wschód, pragnąc via Syberia i Chiny dostać się do Francji”. Wiązało się to z przyjęciem nowego kierunku działań podczas formowania oddziałów polskich na Syberii. Ten splot okoliczności zaważył na dalszych losach Jakóbkiewicza i na podjęciu decyzji, by skierować się na wschodnie krańce Rosji, gdzie odegrał on inną istotną rolę już nie tylko jako lekarz.

Prolog działalności społecznej i ruch harcerski

W okresie od lipca do listopada 1918 r. Jakóbkiewicz przebywał nad Bajkałem, gdzie pracował jako lekarz kolejowy w Irkucku i Sludziance, a potem przeniósł się do Władywostoku, obejmując tam stanowisko lekarza sanitarnego²⁵. W rejonie Dalekiego Wschodu od lata i jesieni 1919 r. wytworzyła się przestrzeń do roz-

22 A. Bogusławski, *Słowo wstępne*, w: Z. Chrzastowski, *Chmurne i durne. Na Murmań, Łomianki* 2014, s. 183.

23 Przejmujący opis trudów i zagrożeń w drodze do Murmańska, patrz m.in.: Z. Chrzastowski, *Chmurne i durne*; S. Zagórski, *Baśka Murmańska i Lwy Północy*, Ustroń 2021.

24 D. Radziwiłłowicz, *Polskie formacje zbrojne we wschodniej Rosji oraz na Syberii i Dalekim Wschodzie w latach 1918–1920*, Olsztyn 2009, s. 220.

25 W czasie pierwszej wojny światowej lekarz sanitarny stał na czele regionu (część powiatu), podejmując działania w czasie wybuchu epidemii: zarządzał kolumnami dezynfekującymi i szpitalami przenośnymi; A. Gładysz, J. Kos, *Założenia organizacyjne zapobiegania, zwalczania i leczenia ostrych chorób zakaźnych na ziemiach polskich w XX wieku*, w: *Choroby zakaźne i ich zwalczanie na ziemiach polskich w XX wieku*, red. J. Kostrzewski i in., Warszawa 2001, s. 19.

winięcia szerszej działalności społecznej. Po przełamaniu frontu uralskiego i upadku wojsk Kołczaka, w tragicznej sytuacji znalazła się zwłaszcza ludność cywilna. Wymagało to wzmożonej akcji pomocowej wobec uciekinierów przybyłych z zachodu, jak i ludności miejscowej odczuwającej trudy wojny. Wśród społeczności Polaków na Syberii i Dalekim Wschodzie najbardziej cierpiali dzieci, ofiary wojny. Biorąc pod uwagę udzielanie pomocy Polakom rozsianym po Syberii, a w szczególności sierotom polskim, 16 września 1919 r. powołano we Władywostoku Polski Komitet Ratunkowy (PKR), w którym Jakóbkiewicz objął funkcję wiceprezesa²⁶.

Niespełna trzydziestoletni Jakóbkiewicz, gdy znalazł się w zarządzie PKR, był już od roku uznanym lekarzem i działaczem harcerskim funkcjonującym wśród władywostockiej społeczności Polaków. Środowisko polskie do 1914 r. we wschodniej Rosji, na Syberii i rosyjskim Dalekim Wschodzie stanowiło konglomerat wielu grup społecznych wywodzących się z różnych fal emigracji. Wśród nich należy wymienić byłych zesłańców i ich potomków z okresu powstań narodowych, osadników rolnych oraz przybyszów zarobkowych (w tym pracujących przy budowie magistrali kolejowej) z końca XIX i początków XX w., a także zesłańców politycznych i żołnierzy jednostek rosyjskich stacjonujących na tym terenie²⁷. Do nich dołączyły w czasie I wojny rzesze uciekinierów, jeńców wojennych, wreszcie byłych żołnierzy polskich służących w armii rosyjskiej. Potrzeby związane z organizacją życia Polaków były w tym czasie znaczne i dotyczyły nie tylko ochrony biologicznej czy zabezpieczenia materialnego, ale również zagadnień wychowawczo-edukacyjnych wśród dzieci i młodzieży. Taką rolę spełniało prężnie działające na Dalekim Wschodzie harcerstwo²⁸.

26 Komitet (początkowo: Komisja Ratunkowa) wraz z napływem uchodźców zintensyfikował swoją działalność, oficjalnie rozpoczętą w początkach października; W. Theiss, *Polski Komitet Ratunkowy we Władywostoku (1919–1920). Z dziejów pomocy i opieki społecznej*, „Przegląd Polonijny”, 16 (1990) z. 4 (58), s. 52; [J. Jakóbkiewicz], *Polski Komitet Ratunkowy (krótki zarys powstania i działalności)*, „Echo Dalekiego Wschodu”, 1922, nr 10, s. 2.

27 J. Wiśniewski, *Liczebność Polaków we Wschodniej Rosji i na Syberii w latach 1914–1918. Zarys problematyki*, w: *Polacy na Syberii od XIX do XXI wieku*, red. S. Leończyk, Warszawa 2019, s. 64–65.

28 Powstałe w tym rejonie ośrodki harcerskie to: I Drużyna Harcerska im. Tadeusza Kościuszki we Władywostoku (od listopada 1917 r.); I Mandżurska Drużyna

Jakóbkiewicz od lutego 1919 r. z wielkim oddaniem włączył się w działalność władzywostockiej drużyny jako jej drużynowy. Później zaangażował się na rzecz harcerstwa jeszcze szerzej, stając na czele powstałego w maju 1919 r. Okręgu Harcerskiego Dalekiego Wschodu. To dzięki Jakóbkiewiczowi tamtejsze placówki harcerskie wyspecjalizowały się w żeglarskim. Będąc żeglarzem amatorem, prowadził wówczas ożywioną działalność propagującą rozwój tej dyscypliny wśród harcerzy i traktując tę formę aktywności jako klucz do rozwoju fizycznego oraz duchowego młodzieży. Zainicjował także organizację letniego obozu harcerskiego na tzw. Ruskiej Wyspie u wybrzeży Władywostoku, w czasie którego nie tylko rozwijano tężyznę fizyczną młodzieży, ale i zjednywano młodych do idei harcerstwa poprzez krzewienie idei morskiej²⁹. Na odbytym wtedy kursie instruktorskim dla harcerek i harcerzy drużyn z tamtych rejonów, obok fachowej wiedzy i umiejętności (m.in. pływania czy wiosłowania), propagowano wiedzę z zakresu historii i literatury polskiej oraz uczono pieśni patriotycznych. Pogadanki historyczne rozbudzały uczucia do ojczyzny jako do najwyższego ideału, opartego na sile moralnej i fizycznej młodzieży zrzeszonej w harcerstwie³⁰. Doceniając taką formę pracy wychowawczej, Jakóbkiewicz podkreślał, że „harcerze zaczerpnęli ducha polskiego, który nadał żywe narodowe barwy naszemu harcerstwu na dalekiej obczyźnie”³¹. Dlatego też harcerstwo władzywostockie określano mianem „kuźni

Harcerzy im. Henryka Sienkiewicza w Harbinie (od czerwca 1918 r.); I Drużyna Harcerska im. Adama Mickiewicza w Nikolsku Ussuryjskim (od grudnia 1918 r.). W marcu 1919 r. działalnością harcerską objęto również Chabarowsk, a w późniejszym okresie powstały jeszcze drużyny w Czycie (od grudnia 1919 r. – Drużyna Harcerska im. Jana Skrzetuskiego) oraz osadzie kolejowej koło stacji Mandżuria od stycznia 1920 r. – Drużyna Harcerska im. Józefa Piłsudskiego); W. Kukła, M. Miszczuk, *Dzieje Harcerstwa na obczyźnie 1912–2006. Zarys problematyki*, Warszawa 2006, s. 22; A. Winiarz, *Zarys organizacji harcerstwa na Dalekim Wschodzie (1917–1942)*, w: *Dzieje harcerstwa na obczyźnie w latach 1912–1992. Materiały z konferencji naukowej odbytej w dniach 29–30 maja 1992 r. w Rogach k. Gorzowa Wlkp.*, red. M. Szczerbiński, Gorzów Wlkp. 1992, s. 176.

- 29 S. W. Wojstowski, *Zarys historii Harcerstwa Polskiego na Wschodzie*, „Sybirak”, 5 (1938) nr 1–2 (14), s. 32.
- 30 *Z wędrówek harcerzy polskich po morzu Japońskim*, „Czuj Duch”, 1924, nr 4, s. 54.
- 31 R. K. Daszkiewicz, *Harcerstwo polskie poza granicami kraju od zarania do 1930 roku w relacjach i dokumentach*, oprac. L. Formela, Lublin 1983, s. 175.

patriotyzmu”, dzięki czemu można było pogłębiać wiedzę o odległej i wyęsknionej ojczyźnie. Ten swoisty „głód polskości” wizualnie ujawniał się m.in. podczas wypraw morskich po Morzu Japońskim, gdy na łodziach nawigowanych przez harcerzy „powiewały ciało-czerwone bandery, pierwsze polskie bandery na tych wodach”³². Wodniacki charakter Polskiej Drużyny Harcerskiej im. T. Kościuszki we Władywostoku pełnił również funkcję propagandową. Rejsy pod polską banderą pozwalały – interweniującym we Władywostoku eskadrom Wielkiej Brytanii, Stanów Zjednoczonych, Japonii, Francji, Włoch i Chin – podziwiać dzielność i sprawność polskich żeglarzy³³. Wypracowane we Władywostoku harcerskie wzorce wychowawcze zostały w późniejszych latach przeniesione na grunt polski. Organizacja harcerstwa dalekowschodniego specjalizującego się w wodniactwie była jedną z wielu inicjatyw doktora Jakóbkiewicza podejmowanych, jak się okazuje, po ocenie na bieżąco potrzeb w danym miejscu i czasie.

Udział w akcjach pomocy na Dalekim Wschodzie

Stałe podejmowanie działań lub ich modyfikowanie względem zastanej sytuacji jest cechą charakterystyczną dla całej aktywności życiowej doktora Jakóbkiewicza. Dał temu wyraz i w dalszej swojej pracy na rzecz pomocy dzieciom. Jedną z jego akcji interwencyjnych zdarzyła się z nadejściem zimy 1919 r. Do Władywostoku dochodziły wtedy głosy o ogromnej śmiertelności pośród dzieci oczekujących na natychmiastową pomoc w wielu miastach i osadach rejonu Zabajkalskiego. Na linii frontu wycofującej się armii Kołczaka pozostawały wagony z umierającymi z zimna i głodu uciekinierami, z których tylko nieliczni znajdowali schronienie w pobliskich osadach. Tragiczne świadectwa o losie dzieci, które docierały do władywostockich działaczy, spowodowały, że organizowanie pomocy zaczęto podejmować z jeszcze większą determinacją³⁴. Z powodu

32 Muzeum Harcerstwa, Relacja o Drużynie Harcerskiej we Władywostoku 1917–1918, [E. Ajewski, *Blask Złotego Rogu*], sygn. ZHL/565, k. 10.

33 A. Gregorkiewicz, *Wychowanie wodne młodzieży polskiej na Dalekim Wschodzie*, „Młody Sybirak”, 1938, nr3–4, s. 12.

34 Przykładową relację o losie dzieci umierających w porzuconym wagonie pozyskaną od jednego ze świadków-uciekierów z tamtego okresu zawarł J. Jakóbkiewicz

jednak braku możliwości udzielania pomocy polskim sierotom na miejscu, postanowiono wyznaczyć na docelowy punkt zborny do dalszej ewakuacji Władywostok. Jakóbkiewicz, zaopatrzony we wszelkie pełnomocnictwa PKR, dotarł jedynie do Czyty. Tam, w chaosie ofensywy bolszewickiej, organizował doraźną akcję ratunkową wzdłuż magistrali transsyberyjskiej³⁵.

Doktor Jakóbkiewicz, zgodnie ze swoimi kompetencjami, udzielał pomocy lekarskiej również podczas ewakuacji żołnierzy V Dywizji Syberyjskiej, która przebiegała w dramatycznych okolicznościach i surowych warunkach klimatycznych³⁶. W szczególnie tragicznej sytuacji znaleźli się żołnierze i ich rodziny po wymuszonej w styczniu 1920 r. kapitulacji w rejonie Krasnojarska. Po ograbieniu i aresztowaniach dokonanych przez bolszewików, zostali oni skazani na katorgę, głód, mróz i choroby epidemiczne³⁷. Część wojskowych, którzy ocalili się przed kapitulacją, oraz ich rodziny, w drodze powrotnej do kraju znaleźli przystanek we Władywostoku³⁸. Stamtąd ewakuowano ich w jednym z transportów w sierpniu 1920 r. Jakóbkiewicz udzielał się również aktywnie podczas walki z epidemiami. Jego zmagania z falą licznych epidemii (cholery, tyfusu

w fabularyzowanej opowieści napisanej pod pseudonimem: „Na trupach matek i ojców ujrzał zawinięte w ubrania rodziców, ledwo poruszające się, wątłe postacie umierających dzieci. [...] «Gdy się przyjrzałem temu bliżej – opowiadał – zrozumiałem wszystko. Widocznie rodzice, pragnąc uratować swoje dzieci od śmierci głodowej, oddawali im całą żywność, odmawiając jej sobie, a broniąc przed zimmem, zawięli wątłe ciała dzieci we własne ubrania. Sami więc wpierw skonali i dopiero na ich trupach zamarzały teraz dzieci»”; K. J. Jacyna [J. Jakóbkiewicz], *Kołotuszka*, s. 243.

35 [J. Jakóbkiewicz], *Polski Komitet Ratunkowy*, s. 3.

36 Por. E. Hera, *Z biegiem lat, z biegiem wydarzeń...*, Chotomów 1992.

37 Ocalali żołnierze zostali ewakuowani do kraju przy wsparciu misji francuskiej we Władywostoku, a pomocy ludności cywilnej udzielały konsulaty we Władywostoku i Harbinie; H. Bagiński, *Wojsko Polskie na Wschodzie*, s. 588.

38 Na garnizon polski we Władywostoku składała się m.in. Komenda Placu zwana też punktem zbornym. Stan liczebny w marcu 1920 r. stanowiło ponad 900 osób (w tym oficerowie i żołnierze, urzędnicy, lekarze i przedstawiciele zawodów medycznych, siostry miłosierdzia). Nadmienić trzeba, że jeszcze w planach ewakuacyjnych przygotowanych w lecie i na jesieni 1919 r. przez dowództwo V Dywizji Syberyjskiej, Władywostok ustalono jako bazę koszarową na 13 tys. ludzi; D. Radziwiłłowicz, *Polskie formacje zbrojne*, s. 386; 462–463.

i dżumy) w tamtym rejonie trwały aż do lata 1920 r.³⁹, po czym PKR delegował go z misją do Stanów Zjednoczonych. Na podstawie zdobytych doświadczeń zostały wówczas opracowane specjalistyczne raporty, opisujące walkę z plagą tych chorób, a także referaty dotyczące działań zapobiegawczych w związku z rozprzestrzenianiem się epidemii w warunkach miejskich⁴⁰.

Do czasu wyjazdu do Ameryki nie ustawała działalność Jakóbkiewicza w ramach PKR-u, organizującego, w ograniczonych warunkach finansowych, różnego rodzaju pomoc dla rodaków na Syberii. Akcje komitetowe obejmowały m.in. pomoc pieniężną, żywnościową, mieszkaniową, lekarską, odzieżową, kulturalno-oświatową, a także pośrednictwo pracy⁴¹. Wśród wielu działań społecznych podejmowanych przez doktora w rejonie dalekowschodnim, na pierwszy plan w latach dwudziestych wysunęła się jego aktywność opiekuńczo-wychowawcza wobec najmłodszych. W drugiej połowie 1920 r. Jakóbkiewicz opuścił Władywostok, by z ramienia PKR zjednywać Amerykanów na rzecz zbierania funduszy niezbędnych do ewakuacji dzieci syberyjskich do kraju. Nadal też udzielał się aktywnie w akcji pomocowej, doprowadzając do repatriacji 877 dzieci (w trzech etapach, z wykorzystaniem zarówno dróg morskich, jak i lądowej)⁴². Później,

39 Szczególnie dotkliwa była zwłaszcza dżuma płucna przywleczona z przyległych prowincji chińskich, z którą Władywostok zmagał się do 1921 r.; C. M. Васильевич, *Очерки истории чумы: В 2-х кн. Кн. II: Чума бактериологического периода. Забытые эпидемии легочной чумы на Дальнем Востоке (1921–1922)*, <https://www.supotnitskiy.ru/book/book3-33.htm>, dostęp: 23.06.2023; С. Корнилов, *Эпидемия чумы 1921 года во Владивостоке*, https://vladlib.ru/n12_01_21_4, dostęp: 23.06.2023.

40 GBL, MJJ, Archiwum maszynopisów, Curriculum vitae, sygn. I-188, b.p.

41 Echo Dalekiego Wschodu o Polskim Komitecie Ratunkowym uchodźców z Syberii, <http://poloniajaponica.jp/zycie-w-japonii/item/636-echo-dalekiego-wschodu-o-polskim-komitecie-ratunkowym-uchod%C5%BAC%C3%B3w-z-syberii>, dostęp: 23.06.2023.

42 Okoliczności zabiegów działaczy PKR w USA i Japonii oraz szczegółowy opis akcji ewakuacyjnej patrz: W. Theiss, *Akcja pomocy dzieciom polskim, ofiarom wojny światowej na Dalekim Wschodzie. 1919–1923*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 26 (1983) nr 3(101), s. 286–295; tenże, *Dzieci Syberyjskie. Dzieje polskich dzieci repatriowanych z Syberii i Mandżurii w latach 1919–1923*, Warszawa 1992; T. Matsumoto, W. Theiss, *Dzieci syberyjskie. Pomoc Japonii dla dzieci polskich z Syberii, 1919–1922*, Warszawa 2009; *Syberyjskie dzieci Cesarzowej Japonii: konferencja. Pomoc Japonii dzieciom polskim z Syberii w latach 1919–1922*, red. M. Piechowska, K. Zuber, War-

w latach 1923–1928 monitorował z kolei program opiekuńczo-wychowawczy w Zakładzie Wychowawczym Dzieci Syberyjskich w Wejherowie⁴³. W pracy pedagogicznej wykorzystywał ideały harcerskie wypracowane jeszcze we Władystoku⁴⁴. Pod koniec lat dwudziestych ostatecznie powrócił do zawodu lekarza⁴⁵, osiągając sukcesy na polu medycyny tropikalnej i uzdrowiskowej.

Podsumowanie

Józef Jakóbkiewicz u progu swojej lekarskiej kariery zawodowej stał się opiekunem i wychowawcą tzw. dzieci Dalekiego Wschodu, podejmując wiele działań na rzecz ich powrotu do ojczyzny. Z wielkim zaangażowaniem zabiegał o poparcie i zabezpieczenie finansowe programu ewakuacji sierot syberyjskich, poświęcając na to kilka lat swojego życia. Angażując się społecznie, odsunął w czasie nie tylko powrót do ojczyzny, ale i ryzykował opóźnieniem własnego nauko-

szawa 2019; W. Theiss, *Dzieci syberyjskie 1919–2019. Z Syberii przez Japonię i Stany Zjednoczone do Polski*, Kraków 2020.

- 43 Program pracy pedagogicznej określony był w zestawie instrukcji wychowawczych, przy czym relacje Jakóbkiewicza z wychowankami były w dużej mierze oparte na intuicji, cierpliwości i delikatności w podejściu do młodzieży. Osobowość Doktora była na tyle wyrazista, że w ankiecie przeprowadzonej wśród wychowanków Zakładu w 1927 r. na temat ideału człowieka, wskazało Go jako wzorzec 25% ankietowanych; Biblioteka Jagiellońska, Oddział Zbiorów Specjalnych [Polski Komitet Ratunkowy Dzieci Dalekiego Wschodu (Władystok)], Materiały dot. genezy i organizacji Zakładu Wychowawczego Dzieci Syberyjskich w Wejherowie 1919–1928, Ankieta III: Odpowiedź na punkt 10-ty z ankiety przeprowadzonej w Zakładzie Wychowawczym Dzieci Syberyjskich w Wejherowie dnia 16 grudnia 1927 r., sygn. Przyb. 301/68, k. 108–109; J. Jakóbkiewicz, *Zakład Wychowawczy Dzieci Syberyjskich*, „Echo Dalekiego Wschodu”, 1929, nr 2 (12), s. 30; H. Nowicka, *Spacer w chmurach*, Warszawa 2005, s. 49.
- 44 Szerzenie idei wychowania morskiego w Wejherowie rozpoczęło się wraz z reaktywacją i umieszczeniem Hufca Syberyjskiego w placówce (10 września 1925 r.). Wielu spośród wychowanków zakładu związało potem swoje dorosłe zawodowe życie z marynarką handlową i wojenną; Muzeum Harcerstwa, *Harcerstwo poza granicami Kraju 1917–1939* [Charbin], sygn. MHAR/11-39/6/1-7, k. 24; B. Rybałko, *Jerzy Strzałkowski*, Warszawa 2016, s. 12.
- 45 A. Brodniewicz, *Józef Jakóbkiewicz M.D., Pioneer of Maritime and Tropical Medicine in Poland*, „Bulletin of the Institute of Maritime and Tropical Medicine in Gdynia”, 31 (1980) nr 1–2, s. 7.

wego rozwoju w dziedzinie medycyny. Jego dominująca rola jako działacza społecznego była nie tylko wynikiem splotu okoliczności zewnętrznych, ale i wypływała z chęci czy motywacji samego Jakóbkiewicza. Wpłynęły na to zarówno wartości wyniesione z domu rodzinnego, jak i silne cechy charakteru, które ujawniły się w czasie trudnych warunków wojennych, nie pozwalając Jakóbkiewiczowi pozostawać obojętnym na los dzieci. Eksponowanie jednej z życiowych ról w różnych okresach życia – lekarza bądź działacza społecznego – składa się na całokształt tej interesującej biografii.

Streszczenie: Artykuł prezentuje kluczowy moment w biografii Józefa Jakóbkiewicza, lekarza, działacza społecznego i harcerskiego, który miał przełomowe znaczenie dla Jego aktywności życiowej i zawodowej. „Epizod murmański” z 1918 r., związany ze zmianą trasy w trakcie wydostawania się z terenów Rosji Sowieckiej, spowodował zwrot Jakóbkiewicza ku działalności opiekuńczo-wychowawczej. Mając za sobą odbycie służby wojskowej w czasie I wojny światowej oraz pracę na posadach lekarza na Syberii, Jakóbkiewicz zaangażował się w latach 1919–1923 w akcję przewiezienia dzieci syberyjskich do Polski. Pomoc dzieciom z Syberii rozwijał też po powrocie do kraju, po czym w drugiej połowie lat dwudziestych powrócił do zawodu lekarza. Wątek biograficzny ujęty w artykule skupia się na wczesnym etapie Jego życia, poprzedzającym znany z literatury przedmiotu, dorobek na rzecz pomocy dzieciom w okresie międzywojennym. Na potrzeby opracowania tekstu, pozyskano materiały biograficzne z zasobów Archiwum Uniwersytetu Warszawskiego oraz Głównej Biblioteki Lekarskiej. W artykule scharakteryzowano tło wydarzeń historycznych i sytuacji społeczno-politycznej, którego zrozumienie stanowi klucz do zaprezentowania zróżnicowanej drogi życiowej Jakóbkiewicza.

Słowa kluczowe: Józef Jakóbkiewicz, Murmańsk, Polski Komitet Ratunkowy we Władystoku, Zakład Wychowawczy Dzieci Syberyjskich w Wejherowie.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Uniwersytetu Warszawskiego

Akta Józefa Jakóbkiewicza, sygn. WL nf-3; sygn. WL-[Nrej]-5.

Biblioteka Jagiellońska, Oddział Zbiorów Specjalnych

[Polski Komitet Ratunkowy Dzieci Dalekiego Wschodu (Władystok)], sygn. Przyb. 301/68.

Główna Biblioteka Lekarska

Materiały Józefa Jakóbkiewicza, sygn. I-188.

Muzeum Harcerstwa

Relacja o Drużynie Harcerskiej we Władywostoku 1917–1918, sygn. ZHL/565.

Harcerstwo poza granicami Kraju 1917–1939 [Charbin], sygn. MHAR/11-39/6/1-7.

Źródła drukowane

Appelt M., *Dr Józef Jakóbkiewicz (1892–1955)*, w: *Pod żaglami „Grażyny”. Relacje i wspomnienia*, oprac. M. Appelt, Poznań 1997, s. 229–230.

Bagiński H., *Wojsko polskie na Wschodzie 1914–1920*, Warszawa 1921.

Chrzastowski Z., *Górne i durne. Na Murmań, Łomianki* 2014.

Dowbór-Muśnicki J., *Wspomnienia*, Warszawa 2003.

Hera E., *Z biegiem lat, z biegiem wydarzeń...*, Chotomów 1992.

Jacyna J. K. [J. Jakóbkiewicz], *Kołotuszka. Wspomnienie z dni rewolucji rosyjskiej*, Chicago [1920].

Jakóbkiewicz J., *Kilka spostrzeżeń dotyczących służby sanitarnej w polu na podstawie wspomnień z armii rosyjskiej*, Warszawa 1934.

Nowicka H., *Spacer w chmurach*, Warszawa 2005.

Prasa

„Czuj Duch”, 1924

„Echo Dalekiego Wschodu”, 1922; 1929

„Młody Sybirak”, 1938

„Sybirak”, 1938

Opracowania

Brodniewicz A., *Józef Jakóbkiewicz M.D., Pioneer of Maritime and Tropical Medicine in Poland*, „Bulletin of the Institute of Maritime and Tropical Medicine in Gdynia”, 31 (1980) nr 1–2, s. 5–13.

Daszkiewicz R. K., *Harcerstwo polskie poza granicami kraju od zarania do 1930 roku w relacjach i dokumentach*, oprac. L. Formela, Lublin 1983.

Gładysz A., Kos J., *Założenia organizacyjne zapobiegania, zwalczania i leczenia ostrych chorób zakaźnych na ziemiach polskich w XX wieku*, w: *Choroby zakaźne i ich zwalczanie na ziemiach polskich w XX wieku*, red. J. Kostrzewski i in., Warszawa 2001, s. 18–28.

Konopka A., *Bezpieczeństwo sanitarne wojsk. Polskie formacje wojskowe w Rosji (1914–1917)*, Białystok 2011.

- Konopka A., *Służba zdrowia I Korpusu Polskiego w Rosji (1917–1918)*, Białystok 2014.
- Kukła W., Miszczuk M., *Dzieje Harcerstwa na obczyźnie 1912–2006. Zarys problematyki*, Warszawa 2006.
- Matsumoto T., Theiss W., *Dzieci syberyjskie. Pomoc Japonii dla dzieci polskich z Syberii, 1919–1922*, Warszawa 2009.
- Ponczek M., „Sokół” w Królestwie Polskim i w Rosji (1888–1918), w: *Zarys dziejów Sokolstwa Polskiego w latach 1867–1997*, red. E. Małolepszy, Z. Pawluczuk, Częstochowa 2001, s. 41–47.
- Radziwiłłowicz D., *Polskie formacje zbrojne we wschodniej Rosji oraz na Syberii i Dalekim Wschodzie w latach 1918–1920*, Olsztyn 2009.
- Ruta A., *Jakóbkiewicz Józef (1892–1953)*, w: *Harcerski Słownik Biograficzny*, red. J. Wojtycza, t. 3, Warszawa 2012, s. 83–86.
- Rybałko B., *Jerzy Strzałkowski*, Warszawa 2016.
- Syberyjskie dzieci Cesarzowej Japonii: konferencja. Pomoc Japonii dzieciom polskim z Syberii w latach 1919–1922*, red. M. Piechowska, K. Zuber, Warszawa 2019.
- Theiss W., *Akcja pomocy dzieciom polskim, ofiarom wojny światowej na Dalekim Wschodzie. 1919–1923*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 26 (1983) nr 3(101), s. 286–295.
- Theiss W., *Dzieci syberyjskie 1919–2019. Z Syberii przez Japonię i Stany Zjednoczone do Polski*, Kraków 2020
- Theiss W., *Dzieci Syberyjskie. Dzieje polskich dzieci repatriowanych z Syberii i Mandżurii w latach 1919–1923*, Warszawa 1992.
- Theiss W., *J. Jakóbkiewicz (1892–1953)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 29 (1986) nr 3 (113), s. 321–336.
- Theiss W., *Józef Jakóbkiewicz (1892–1953)*, „Harcerstwo” 28 (1986) nr 7(318), s. 35–41.
- Theiss W., *Polski Komitet Ratunkowy we Władywostoku (1919–1920). Z dziejów pomocy i opieki społecznej*, „Przegląd Polonijny”, 16 (1990) z. 4(58), s. 49–62.
- Winiarz A., *Zarys organizacji harcerstwa na Dalekim Wschodzie (1917–1942)*, w: *Dzieje harcerstwa na obczyźnie w latach 1912–1992. Materiały z konferencji naukowej odbytej w dniach 29–30 maja 1992 r. w Rogach k. Gorzowa Wlkp.*, red. M. Szczerbiński, Gorzów Wlkp. 1992, s. 173–179.
- Wiśniewski J., *Liczebność Polaków we Wschodniej Rosji i na Syberii w latach 1914–1918. Zarys problematyki*, w: *Polacy na Syberii od XIX do XXI wieku*, red. S. Leończyk, Warszawa 2019, s. 63–74.
- Wrzosek M., *Polski czyn zbrojny podczas pierwszej wojny światowej 1914–1918*, Warszawa 1990.
- Zagórski S., *Baśka Murmańska i Lwy Północy*, Ustroń 2021.

Netografia

Echo Dalekiego Wschodu o Polskim Komitecie Ratunkowym uchodźców z Syberii, <http://poloniajaponica.jp/zycie-w-japonii/item/636-echo-dalekiego-wschodu-o-polskim-komitecie-ratunkowym-uchod%C5%BAC%C3%B3w-z-syberii>, dostęp: 23.06.2023.

Jan Jakóbkiewicz, <http://www.sejm-wielki.pl/b/n.211352>, dostęp: 23.06.2023.

Maria Suryn (Jakóbkiewicz) ~1853–1934, <https://wielcy.pl/nekrologia/205153>, dostęp: 23.06.2023.

Васильевич С. М., *Очерки истории чумы: В 2-х кн. Кн. II: Чума бактериологического периода. Забытые эпидемии легочной чумы на Дальнем Востоке (1921–1922)*, <https://www.supotnitskiy.ru/book/book3-33.htm>, dostęp: 23.06.2023.

Корнилов С., *Эпидемия чумы 1921 года во Владивостоке*, https://vladlib.ru/n12_01_21_4, dostęp: 23.06.2023.